

УДК 343.982.342

К. О. Миронова, старший судовий експерт

Луганського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ УТВОРЕННЯ СЛІДІВ РУК

Розглянуто етапи розвитку класифікації слідів-відображення людини, висвітлено проблемні питання, що виникають на кожному з цих етапів, представлено сучасний погляд на дослідження механізму утворення слідів.

Ключові слова: механізм утворення слідів, сліди-відображення, слідоутворювальний об'єкт, слідосприймальний об'єкт, речовина сліду, слідовий контакт.

Рассмотрены этапы развития классификации следов-отражения человека, освещены проблемные вопросы, возникающие на каждом из этих этапов, представлен современный взгляд на исследования механизма образования следов.

Ключевые слова: механизм образования следов, следы-отражения, следообразующий объект, следовоспринимающий объект, вещество следа, следовой контакт.

The stages of the development of the classification of human traces and reflections are considered, the problematic issues arising at each of these stages are highlighted, the modern view of the investigation of the mechanism of trace formation.

Key words: trace formation mechanism, traces-mappings, sequestrant, slicing object, trace substance, trace contact.

Сучасний рівень злочинності вимагає від криміналістів розроблення нових методів виявлення та вилучення слідів, удосконалення їх класифікації, що суттєво підвищить ефективність розкриття злочинів. Розуміння експертом механізму слідоутворення в тих чи інших умовах та аналіз ознак, які можуть у них відобразитися, відіграє велику роль у правильному розумінні цих ознак, а в подальшому і в ідентифікації за ними особи.

Сліди за своєю суттю є матеріальними та ідеальними продуктами механізму злочину, тобто результатом взаємодії суб'єктів злочину між собою і матеріальним середовищем. З огляду на те, що сліди злочину реально відображають механізм його вчинення та певною мірою характеризують його учасників, роль цих слідів у розкритті та розслідуванні злочинів, а також у запобіганні їм є надзвичайно важливою.

З плином часу закономірно виникла гостра потреба в класифікації слідів. На першому етапі увагу криміналістів привертали лише самі сліди як джерело інформації (переважно про особу злочинця і деякі його дії під час вчинення злочину). Поняття сліду не формулювали, механізм утворення слідів докладно не аналізували, сліди класифікували здебільшого за слідоутворювальними об'єктами.

Першу спробу класифікувати сліди зробив І. М. Якімов, поділяючи їх на сліди людини та різні сліди. Проте така класифікація була малоприматною, оскільки пе-

релік слідоутворювальних і слідосприймальних об'єктів увесь час збільшувався, і потрібно було шукати загальні класифікувальні ознаки.

Другий етап розвитку наукових уявлень про механізм утворення слідів пов'язують з появою праць С. М. Потапова з теорії криміналістичної ідентифікації та В. І. Шевченка про наукові основи вчення про сліди, яке він тоді називав трасологією. С. М. Потапов поділив усі об'єкти, що беруть участь у процесі ідентифікації, на ідентифікувальні та ідентифіковані. Виокремлення слідів у самостійну категорію об'єктів процесу ідентифікації дало поштовх для створення таких їх класифікацій, у яких основою був би не вид слідоутворювального об'єкта, а якість самого сліду чи механізм його утворення.

Третій, сучасний, етап розвитку вчення про сліди розпочався з уточненням деяких понять і термінів. Об'єкти, що беруть участь у процесі утворення слідів, отримали назву слідоутворювальних та слідосприймальних. Їх перелік було доповнено ще одним об'єктом — речовиною сліду. Нині поняття сліду продовжує уточнюватися.

Як свідчить аналіз останніх публікацій наукових видань з криміналістики, питання щодо уточнення поняття сліду, механізму утворення слідів рук, а також удосконалення наявної класифікації слідів потребують подальшого поглибленого дослідження.

Метою цієї статті є дослідження питання побудови вдосконаленої класифікації слідів, необхідної для встановлення та вивчення типових ознак кожного окремого виду сліду, визначення походження та механізму утворення слідів, сприяння індивідуальній ідентифікації слідоутворювальних об'єктів.

У криміналістичній науці сліди злочину прийнято розглядати в широкому та вузькому аспектах [5].

У широкому розумінні сліди злочину — це результат будь-якої зміни початкової обстановки, яка сталася внаслідок учинення злочину. Вони передбачають порушення первинного положення, місцезнаходження, стану різних об'єктів, що становлять речовинне середовище, у якому вчинено злочин.

Розрізняють три великі групи слідів [4]:

- сліди-відображення;
- сліди-предмети;
- сліди-речовини.

Сліди-відображення є слідами у вузькому розумінні слова. Тобто такий слід — це матеріально-фіксоване відображення зовнішньої будови одного об'єкта на іншому: сліди рук, ніг, знарядь й інструментів тощо. Сліди-відображення становлять головний зміст трасології, а отже, і дактилоскопії як частини трасології [7].

У групі слідів-відображень перше місце за своїм криміналістичним значенням займають сліди пальців і долонь рук, що пояснюється не лише частотою їх виявлення на місці злочину, а й тим, що за їх допомогою вдається більш коротким шляхом дійти до розшуку та викриття злочинця.

Криміналістичне значення слідів рук полягає в тому, що за розмірами сліду папілярного узору, шириною папілярних ліній та відстанню між ними можна з'ясувати різні обставини справи: установити стать і вік особи, за взаємним розміщенням слідів на слідосприймальній поверхні визначити механізм їх утворення, руку та палець, якими їх було утворено.

Проте чи не найважливіше значення слідів рук полягає в тому, що їх широко використовують для криміналістичної ідентифікації. Такі властивості папілярних узо-

рів, як індивідуальність, стійкість, відновлюваність, роблять їх найціннішими об'єктами криміналістичної ідентифікації.

Вивчаючи будь-які сліди, особливу увагу потрібно приділяти питанням механізму їх утворення. Сліди залишаються незрозумілими для спостерігача до того часу, поки він не ознайомиться з чинниками, що їх створюють (так, відбиток пальця містить не лише загальні та окремі ознаки, а й відомості про рух руки, дії та місцезнаходження людини в навколишньому оточенні).

Під механізмом утворення слідів розуміють процес, кінцевою фазою якого є, власне, утворення сліду-відображення. Елементами цього процесу є об'єкти слідоутворення: слідоутворювальний, слідосприймальний, слідовий контакт як результат взаємодії між ними внаслідок застосування енергії до об'єктів слідоутворення, речовина сліду. Усі елементи механізму слідоутворення вперше назвав та охарактеризував Б. І. Шевченко.

Загалом механізм утворення слідів виглядає так: вплив на об'єкти слідоутворення призводить до їх взаємодії, у результаті чого виникає слідовий контакт. Слідовий контакт спричиняє формування сліду, зумовлене системою сил, що визначають напрямки взаємних переміщень об'єктів слідоутворення. Слідовий контакт є своєрідною кульмінацією процесу слідоутворення, це момент взаємодії поверхонь слідоутворювального і слідосприймального об'єктів, які Б. І. Шевченко назвав контактними.

Саме з позиції вивчення механізму утворення слідів Б. І. Шевченко підійшов до їх характеристики та класифікації. Сформульовані ним принципи, по суті, лягли в основу трасології як наукової теорії і вчинили вирішальний вплив на її розвиток. Класифікація Б. І. Шевченка почала широко застосовуватися та набула визнання вчених. І нині у неї багато прихильників.

Класифікація слідів Г. Л. Грановського відрізняється від класифікації Б. І. Шевченка, хоча автор частково й використав певні її положення. Г. Л. Грановський керувався тим, що не можна побудувати класифікацію лише на одній підставі — механізмі утворення слідів.

Вид слідів, які утворюються під час механічної взаємодії, залежить не лише від властивостей взаємодіючих об'єктів, а й від їх механічного руху під час слідоутворення [2].

Відштовхуючись від базових визначень слідів, доцільно розглянути поняття, властивості та класифікацію слідів у дактилоскопії.

За механізмом утворення сліди в сучасній дактилоскопії прийнято поділяти на статичні та динамічні, об'ємні та поверхневі, локальні та периферичні [1].

Статичні — це сліди, при утворенні яких кожна точка рельєфу слідоутворювального об'єкта залишає точкове відображення на слідосприймальному об'єкті під час їх механічної взаємодії. Здебільшого такі сліди зберігають зовнішні ознаки слідоутворювального об'єкта, відображають його без істотних перекручувань. Типовим прикладом статичного сліду є відбиток пальця руки з відображенням папілярного узору.

Динамічні сліди утворюються під час переміщення (іноді взаємного) слідоутворювального та слідосприймального об'єктів, коли кожна точка поверхні залишає слід у вигляді лінії, мазків, трас. Динамічні сліди рук зазвичай містять у собі загальну інформацію (розмірні характеристики контактної поверхні слідоутворювально-

го об'єкта та його форма). Окремі ознаки в динамічних слідах не відображаються, тому для ідентифікації особи непридатні.

Статичні та динамічні сліди можуть замінювати один одного. Так, статичні сліди рук можуть переходити в динамічні сліди, коли після контакту слідоутворювального та слідосприймального об'єктів відбувається поступове відокремлення одного об'єкта від іншого та зісковзування при цьому частини слідоутворювального об'єкта (палець руки, долонь). У результаті утворюється слід, в одній із частин якого чітко відобразилися папілярні лінії, а в іншій — лише мазки.

Об'ємні сліди — це сліди, які мають довжину, ширину та глибину. Вони виникають у результаті вдавнення слідоутворювального об'єкта в піддатливу слідосприймальну поверхню, яка при цьому деформується. У такому сліді відображається не лише слідоутворювальна поверхня, а й її бічні грані. Іншими словами, об'єкт відображається в трьох вимірах, а отже, повніше передаються його форма, розміри, деталі рельєфу, тобто загальні та індивідуальні ознаки.

Поверхневі сліди утворюються тоді, коли обидва об'єкти, що беруть участь у слідоутворенні, за твердістю є приблизно однаковими або коли слідосприймальна поверхня є набагато твердішою (наприклад, у результаті взаємодії пальців і склянки).

Поверхневі сліди поділяють на сліди-нашарування та сліди-відшарування. Перші утворюються в результаті прилипання частинок, що відділилися від слідоутворювального об'єкта на слідосприймальну поверхню, другі — коли на слідоутворювальний об'єкт нашаровуються частинки речовини слідосприймальної поверхні (наприклад, коли людина торкнулася рукою пильного стола, папілярні лінії «заберуть» на себе часточки пилу, у результаті чого в місцях, де папілярні лінії контактували з поверхнею стола, пилу не буде) [6].

Поверхневі сліди-нашарування залежно від місця розташування поділяють на локальні та периферійні.

Локальні сліди утворюються в межах взаємодії поверхонь, що контактують (наприклад, слід босої ноги в межах контакту з поверхнею підлоги). Навколо локального сліду поверхня слідосприймального об'єкта залишається незмінною.

Периферичні сліди виникають за межами контактної взаємодії слідоутворювального і слідосприймального об'єктів (наприклад, слід від забрудненої пилом босої ноги, у результаті якого часточки пилу з поверхні ноги осипаються по її контурах).

У свою чергу, поверхневі сліди бувають забарвлені та безбарвні, негативні та позитивні.

Залежно від можливості візуального сприйняття, безбарвні сліди поділяють на видимі, мало видимі (слабко видимі) та невидимі.

Видимі сліди добре помітні неозброєним оком, їх виявляють без будь-яких спеціальних маніпуляцій. Мало видимі (слабко видимі) або взагалі невидимі сліди можуть утворюватися внаслідок відсутності кольору, збігу їх забарвлення з кольором фону або у випадку дуже малого чи мікроскопічного розміру.

Позитивний слід — слід, утворений частинами папілярного узору, що виступають (папілярними лініями).

Негативний слід — слід, утворений за певних умов шляхом нашарування речовини сліду на слідосприймальну поверхню із заглиблених ділянок рельєфу шкіри (внаслідок сильного натиску).

Отже, ще на першому етапі розвитку криміналістики як науки вчені приділили увагу розробленню теорії слідів і механізму слідоутворення, хоча методологічні передумови його залишаються в основному на рівні звичних уявлень.

Вивчаючи механізм формування слідів папілярних узорів, не можна розглядати один об'єкт (слідоутворювальний) як активний, визначальний, а інші (сприймальний та речовину сліду) як пасивні, нейтральні. На особливості сліду впливають властивості всіх об'єктів. Так, особливості сліду пальця руки залежать не лише від висоти, форми та пружності папілярних ліній шкіри, але й від властивостей сприймального об'єкта: властивості сприймати речовину сліду, забарвлювати слід (стосується слідів-відшарувань), надавати йому об'ємну форму (йдеться про вдавнені сліди). Сприймаювальний об'єкт та речовина сліду визначають не лише можливість слідоутворення, але й характер передачі ознак (крупність пилу впливає на чіткість видимих у сліді деталей будови папілярного узору), можливість їх спотворення, колір сліду тощо.

За результатами розгляду класифікації слідів у сучасній дактилоскопії можна дійти висновків, що ця класифікація з точки зору механізму їх утворення є на сьогодні найбільш вдалою.

Саме на базі пізнання механізму слідоутворення розвивається практика пошуку та дослідження слідів, тому що знання механізму утворення слідів, їх класифікації дають змогу судити про спосіб вчинення окремих дій, результатом яких є ці сліди, а також про особливості об'єктів, що утворюють ці сліди.

Ураховуючи, що неможливо скласти повний та вичерпний перелік об'єктів, які можуть бути носіями слідів, створити універсальну класифікацію також не є можливим. Проте з розвитком науки та техніки будь-яка класифікація потребує вдосконалення та оновлення, і криміналістична класифікація слідів у цьому сенсі не є винятком.

Список використаної літератури

1. *Криминалистика* : учеб. для вузов / [Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р.] ; под ред. Р. С. Белкина. — М. : НОРМА (НОРМА-ИНФРА М), 2000. — 990 с.
2. *Криміналістика* : підручник / [Біленчук П. Д., Дубовий О. П., Тимошенко П. Ю., Салтевський М. В.]. — К. : НАВС, 1997. — 232 с.
3. *Криміналістика* / [Біленчук П. Д., Дубовий О. П., Салтевський М. В., Тимошенко П. Ю.] ; за ред. П. Д. Біленчука. — К. : Атіка, 1998. — 458 с.
4. *Пророков И. И.* Криминалистическая экспертиза следов (Трасологические исследования) : учеб. пособ. / И. И. Пророков. — Волгоград, 1980. — 286 с.
5. *Россинская Е. Р.* Криминалистика: вопросы и ответы : учеб. пособ. для вузов / Е. Р. Россинская. — М. : Юнити-Дана, 1999. — 351 с.
6. *Шевченко Б. И.* Теоретические основы трасологической идентификации в криминалистике / Б. И. Шевченко. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1975. — 96 с.
7. *Шепітько В. Ю.* Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / В. Ю. Шепітько ; [за заг. ред. В. Я. Тація]. — Харків : Право, 2001. — 560 с.

Стаття надійшла до редакції 18.12.2017 р.